

УДК 342.8:341.231.14:355.02

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.35>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ВИБОРЧОГО ПРАВА У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ЧАС: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ Й ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ

Скрипнюк О.В.,
*директор Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ORCID: 0000-0001-7052-3729*

Марцеляк О.В.,
*провідний науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-6686-0255*

Скрипнюк О.В., Марцеляк О.В. Міжнародні стандарти виборчого права у воєнний та повоєнний час: безпековий аспект й особливості забезпечення виборчих прав.

Вказується, демократичні вибори становлять фундамент легітимного державного управління та є засобом вираження суверенної волі народу. Вони виступають ключовим елементом у забезпеченні політичної стабільності та підзвітності влади перед суспільством. Водночас збройні конфлікти та їхні наслідки створюють комплексні й масштабні виклики для належного проведення виборчого процесу та реалізації виборчих прав громадян. За своєю сутністю збройне протистояння руйнує основи, необхідні для вільних, прозорих і безпечних виборів, що часто призводить до їх перенесення або істотного перегляду процедур голосування. В умовах такої нестабільності міжнародні стандарти виборчого права набувають особливого значення як інструмент забезпечення дотримання демократичних норм і гарантій участі громадян у політичному житті. Це питання має особливу актуальність для України, яка продовжує перебувати в умовах збройного конфлікту та водночас орієнтується на перспективу мирного врегулювання.

У статті досліджуються міжнародні стандарти виборчого права та їх застосування в умовах воєнного стану та у повоєнний період в зарубіжних державах. Аналізується практичний досвід проведення виборів у країнах, що стикалися з потребою їх організації під час обмежених або ж повномасштабних воєнних дій та у короткий проміжок часу після таких. Розглядаються основні принципи виборчого права (загальність, рівність, вільне волевиявлення, таємне голосування) та виклики їх реалізації в окреслених надзвичайних умовах. Піднімаються проблеми забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, біженців, а також гарантування безпеки виборчого процесу, протидія й нівелювання викликів внутрішнього й зовнішнього характеру, зокрема різного роду протиріч й спроб втручання у вибори – в контексті відповідності існуючим загрозам національній безпеці.

Особлива увага в роботі приділена стандартам та практикам відновлення повноцінних демократичних виборчих процесів у повоєнний період як ключового елемента постконфліктного врегулювання та забезпечення стабільності у суспільстві. Стаття підкреслює важливість дотримання міжнародних стандартів та готовність законодавця до належної гнучкості для забезпечення легітимності виборів навіть за надзвичайних умов.

Ключові слова: виборче право, виборчий процес, міжнародні виборчі стандарти, воєнний стан, повоєнний період, вибори в умовах конфлікту, права виборців, легітимність виборів, пост-конфліктне врегулювання.

Skrypniuk O.V., Martseliak O.V. International electoral standards at war time and post-war periods: security aspect and peculiarities of ensuring electoral rights.

It is noted that democratic elections constitute the foundation of legitimate state governance and serve as a means of expressing the sovereign will of the people. They represent a key element in ensuring political stability and the accountability of authorities to society. At the same time, armed conflicts and their consequences pose complex and large-scale challenges to the proper conduct of the electoral process and the realization of citizens' electoral rights. By their very nature, armed confrontations undermine the prerequisites for free, fair, and secure elections, often resulting in their postponement or substantial modifications to voting procedures. In such conditions of instability, international electoral standards acquire particular importance as instruments for upholding democratic norms and safeguarding citizens' rights to participate in the political life of their country. This issue is especially relevant for Ukraine, which continues to experience an armed conflict while simultaneously striving toward a peaceful resolution.

The article explores international standards of electoral law and their application during states of martial law and in post-war periods in foreign countries. It analyzes the practical experience of organizing elections in countries that faced the need to implement democratic procedures amid limited or full-scale military conflicts, as well as in the short time following such conflicts. The study examines the core principles of electoral law—universality, equality, free expression of will, and secret voting—and the challenges of implementing these principles under extraordinary circumstances. Particular attention is given to issues such as the protection of the rights of internally displaced persons and refugees, ensuring the security of the electoral process, and countering both internal and external threats, including various forms of interference in elections, in the context of responding appropriately to threats to national security.

Special emphasis is placed on standards and practices for restoring fully functional democratic electoral processes in post-conflict societies, highlighting their importance as a key element of post-conflict stabilization and societal resilience. The article underscores the significance of adherence to international standards and the necessity for legislators to maintain sufficient flexibility to safeguard the legitimacy of elections, even under exceptional conditions.

Key words: electoral law, electoral process, international electoral standards, martial law, post-war period, elections in conflict settings, electoral legitimacy, post-conflict settlement.

Постановка проблеми. Демократичні вибори є наріжним каменем легітимного управління та відображення волі народу. Вони забезпечують основу для стабільності держави та підзвітності влади перед громадянами. Однак, збройні конфлікти та їхні наслідки створюють унікальні та серйозні виклики для організації та проведення виборів, а також для реалізації виборчих прав. Збройні конфлікти по своїй природі знищують передумови для проведення вільних, чесних і безпечних виборів, що часто спричиняє їх відтермінування або суттєві зміни у процедурі голосування. У цих складних умовах міжнародні стандарти виборчого права відіграють вирішальну роль, надаючи орієнтири для забезпечення демократичних принципів та захисту прав громадян на участь у політичному житті своєї країни. Особливо актуальним це питання є для України, яка вже тривалий час перебуває у стані збройного конфлікту та готується до майбутнього переходу до миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проведення виборів під час дії правового режиму воєнного стану перебуває в полі уваги вітчизняних науковців, громадських та політичних діячів з часу повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. Низка українських правників (О. Айвазовська, Б. Бондаренко, О. Білоскурська, М. Бучин, Р. Гринюк, О. Гуцуляк, Ю. Кириченко, Ю. Ключковський, А. Магера, М. Монастирський, Л. Наливайко, О. Остапенко, С. Постівий, В. Серьогін, П. Стецюк, М. Федорчук, В. Шамрай та інші) аналізували цю проблематику. Втім, навіть з урахуванням належного рівня наукового опрацювання ними означених проблем, комплексне систематизоване дослідження міжнародних стандартів виборчого права у воєнний та повоєнний час в аспекті безпекових особливостей забезпечення виборчих прав громадян ще не

проводилися. Вочевидь, такий стан справ дає простір для поглибленого дослідження цієї проблематики як виклик сучасного етапу вітчизняного державотворення.

Мета дослідження. Ця стаття має на меті всебічний аналіз міжнародних стандартів виборчого права, що застосовуються під час війни та в постконфліктний період, з особливим акцентом на їхню релевантність та потенційне застосування в українському контексті.

Основні результати дослідження. Функціонування демократичних держав та забезпечення основоположних прав людини нерозривно пов'язані з проведенням регулярних, вільних та справедливих виборів, які спираються на визнані міжнародні стандарти виборчого права. Ці стандарти, закріплені у ключових міжнародних документах (зокрема, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Загальній декларації прав людини, Європейській Конвенції з прав людини, документах ОБСЄ, Ради Європи), гарантують універсальність, рівність, вільне волевиявлення та таємність голосування як невід'ємні елементи демократичного процесу.

Однак виникнення збройних конфліктів та запровадження надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану, створюють виняткові обставини, які ставлять під серйозну загрозу як саму можливість проведення виборів, так і дотримання основоположних виборчих стандартів. Держави в таких умовах постають перед складним завданням узгодження потреби забезпечення національної безпеки, оборони та громадського порядку з необхідністю дотримання своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Міжнародне право допускає можливість тимчасових відступів від певних зобов'язань у період надзвичайних ситуацій, проте виключно за суворих умов необхідності, пропорційності загрози, обмеженості в часі та недискримінації (стаття 4 МПГПП, стаття 15 ЄКПЛ).

Саме застосування цих загальних принципів та конкретних міжнародних виборчих стандартів у специфічному, часто хаотичному та небезпечному, контексті активних бойових дій та в період безпосередньо після їх завершення (повоєнний час) породжує низку складних правових та практичних проблем. До ключових викликів належать:

1. Гарантування безпеки: забезпечення фізичної безпеки виборців, кандидатів, членів виборчих комісій та спостерігачів в умовах бойових дій або їх наслідків.
2. Права переміщених осіб: реалізація виборчих прав мільйонів внутрішньо переміщених осіб та біженців, які втратили зв'язок зі своїми виборчими округами, мають певні проблеми з документами.
3. Функціонування інституцій: збереження та забезпечення роботи виборчої інфраструктури (дільниць, комісій, реєстрів виборців) на територіях, що постраждали від конфлікту.
4. Свобода інформації та агітації: забезпечення свободи слова, доступу до інформації та можливості ведення передвиборчої агітації в умовах обмежень воєнного стану та потенційної ворожої пропаганди.
5. Ризик зловживань: небезпека використання режиму воєнного стану для невиправданого відтермінування виборів або маніпуляцій виборчим процесом з метою утримання (або ж узурпації) влади.

Інститут виборів покликаний забезпечити репродукцію, оновлення органів державної влади та місцевого самоврядування на демократичних засадах, їхню ротацію відповідно до волі українського народу. Тобто завдяки виборам фактично здійснюється публічне політичне відтворення самої української держави [1, с. 110]. Втім, для успішного проведення післявоєнних виборів необхідні всебічні законодавчі реформи та адаптація виборчих процедур. Зокрема існує напруга між конституційним правом голосу та імперативами національної безпеки під час війни. Постає питання забезпечення виборчих прав усіх громадян України, включаючи вразливі групи населення, такі як ВПО та біженці, є надзвичайно важливим. Збереження демократичних процесів вимагає ретельного розгляду значних логістичних, безпекових, політичних та соціальних викликів.

Аналіз наукових та експертних публікацій, досвіду зарубіжних країн (Ізраїль, Хорватія та ін.) показує складність питання проведення виборів в Україні в умовах воєнного стану та в найближчий післявоєнний період. Дотримання міжнародних стандартів та вивчення досвіду інших країн, які пережили конфлікти, є ключовим фактором забезпечення того, щоб майбутні вибори були вільними, чесними та легітимними, сприяючи довгостроковій стабільності та демократичному розвитку України.

Першочерговим в аспекті прийняття рішення щодо проведення виборів в умовах часткового зниження активності бойових дій або обмежених воєнних операцій, як це було під час АТО

у 2014-2018 рр. (позачергові загальнодержавні вибори 2014 р., чергові місцеві вибори 2015 р.), ООС у 2018-2022 рр. (чергові загальнодержавні вибори 2019 р., чергові місцеві вибори 2020 р.), є питання гарантування безпеки учасників виборчого процесу, особливо – у день голосування та опісля – під час здійснення підрахунку голосів, транспортування виборчої документації, встановлення підсумків голосування – тобто під час процедур, пов'язаних із реалізацією на місцевому рівні, адже саме на місцях, на окремих територіях держави рівень загрози може суттєво різнитися й вимагати вживання додаткових або ж екстраординарних заходів.

Вітчизняний досвід із законодавчого вирішення питання про непроведення виборів на тимчасово окупованих територіях або ж прийняття рішень (у формі постанов) про неможливість організації й проведення виборів Центральною виборчою комісією щодо окремих виборчих дільниць, округів в індивідуальному порядку на основі реального стану справ є добре знаною та дослідженою у національній правничій доктрині. Однак зарубіжний досвід, особливо пов'язаний з активними воєнними кампаніями та поствоєнним періодом є предметом особливого інтересу й актуальності для нашого сьогодення. Тож аналіз досвіду країн, що пережили збройні конфлікти та проводили вибори у постконфліктний період, може надати цінні уроки для України. В цьому плані слід взяти до уваги наступні країни:

1. Ізраїль. Ізраїль має давній досвід проведення виборів в умовах перманентної загрози безпеці. Підхід до проведення голосування, а також до специфіки забезпечення прав переміщених осіб адаптується залежно від масштабу та характеру конфлікту.

До прикладу, під час Війни Судного дня 1973 року вибори до Кнесету були перенесені на основі спеціально прийнятого нормативного акту – «Про вибори до Восьмого Кнесету та місцевих органів (Тимчасові положення)» (закон 5734-1973) [2, с. 1822], яким було відтерміновано час проведення виборів на 3 місяці, передбачено можливість продовження строку повноважень Кнесету за умови наявності надзвичайних обставин, а також встановлено низку особливостей проведення виборів під час воєнних дій, в тому числі – обмеження на пересування або ж введення спеціального безпекового режиму під наглядом центрального органу з адміністрування виборів.

Втім, ці положення мали виключно тимчасовий характер, застосовані були лише на виборах до 8-го Кнесету, і в подальшому реагування ізраїльських законодавців завжди відрізнялося високим ступенем адаптивності відносно ситуації.

Законодавство країни також передбачає спеціальні механізми для громадян, які не можуть голосувати за місцем реєстрації через бойові дії, хоча за загальним принципом будь-які форми заочного голосування для цивільних осіб не передбачаються. Винятки – дипломати, моряки, військовослужбовці [3, стаття 7 Закону].

До прикладу, такі заходи застосовувалися у зв'язку з подіями 2023 року, коли Ізраїль був вкотре атакований терористичними угрупованнями і був змушений проводити масову евакуацію мешканців прикордонних з сектором Газа та Ліваном районів. Застосовані заходи:

- відкладене голосування: у найбільш небезпечних районах (Кір'ят-Шмона, Сдерот та ін.) муніципальні вибори були відкладені на пізнішу дату (листопад 2024 року);
- «сині конверти» (подвійні конверти): близько 400 000 евакуйованих громадян отримали змогу проголосувати на спеціально створених дільницях по всій країні за межами свого постійного місця проживання, використовуючи систему подвійних конвертів для забезпечення таємності та запобігання подвійному голосуванню (раніше застосовуваний метод на виборах до Кнесету у 2006 р. [5]);
- голосування військових: для солдатів, зокрема тих, що перебували в зоні бойових дій у Газі, були розгорнуті мобільні виборчі дільниці [4].

В цілому ж досвід Ізраїлю вказує на наступне: високий рівень адаптивності законодавця до повсякчасних викликів, в тому числі екстраординарних обставин, є запорукою дотримання демократичних процедур навіть у вкрай важких умовах, при тому заходи застосовуються, як правило, одноразово і таким чином, щоб вони віднаходили баланс міжнародних виборчих стандартів та актуальних викликів реалій – це яскраво продемонстровано в частині надання особливих прав окремим категоріям виборців щодо заочного (дистанційного) голосування із забезпеченням належним механізмів захисту таємниці голосування та гарантування принципу його одноразовості, а також готовністю створювати одноразові мобільні виборчі дільниці в умовах необхідності забезпечення доступу виборців до таких.

2. Хорватія. Під час парламентських та президентських виборів 2 серпня 1992 року Хорватія перебувала в активній фазі війни за незалежність, а третина її території була окупована. Це спричинило масове переміщення населення.

Ухвалений 9 квітня 1992 року «Закон про вибори депутатів до Сабору (парламенту) Республіки Хорватія» хоч і не містив детальних системних положень щодо доктрини голосування ВПО, однак вирішував поточні проблеми. Основний підхід полягав у тому, що громадяни, які втекли з окупованих територій, мали голосувати у тих місцях, де вони тимчасово проживали. Для переміщених осіб були створені спеціальні виборчі дільниці в таборах для біженців та інших місцях їх компактного проживання [6]. Натомість більш деталізовані положення містив уже галузевий закон 1993 року, що був прийнятий обраним за рік до цього парламентом, і спрямований на забезпечення належного захисту прав та свобод, у тому числі й виборчих прав, переміщених осіб та біженців у Хорватії [7].

При цьому міжнародні спостерігачі, зокрема від Міжнародного республіканського інституту (IRI), зафіксували значні проблеми. Багато ВПО не змогли знайти себе у списках виборців і фактично були позбавлені права голосу. Крім того, виникли величезні диспропорції: в округах на окупованих територіях, де голосували лише кілька десятків переміщених осіб, обирався повноцінний представник до парламенту, тоді як в інших округах для обрання депутата потрібні були десятки тисяч голосів [8, с. 7-8].

Підсумовуючи досвід виборів у Хорватії, слід відзначити, що проблема безпеки була вирішена подібним методом до того, що застосовувався в Україні протягом 2014-2022 років – тут створювалися спеціальні виборчі дільниці на підконтрольних уряду територіях, де була змога фактично забезпечити належне проведення виборчих процедур. А питання надання права голосу ВПО, що залишили окуповані території й зону ведення бойових дій владнали шляхом запровадження спеціального документу – «довідок про переміщення» (*potvrda o statusu prognanika*), що дозволяло їм бути включеними до списків виборців за тимчасовим місцем перебування.

Однак головною проблемою як виборів 1992 року, так і двох наступних виборів у Хорватії лишалася точність списків виборців, що стало наслідком відзначеного раніше несвоечасного створення належної нормативної бази із забезпечення прав ВПО, а в подальшому – поточних проблем реалізації такої ініціативи через внутрішньополітичні фактори.

Після війни, особливо після мирної реінтеграції Східної Славонії у 1996-1998 роках під егідою ООН (UNTAES), постало питання голосування хорватських сербів, які залишили країну. Міжнародна спільнота, зокрема ОБСЄ, наполягала на спрощенні процедур реєстрації для біженців, щоб забезпечити їхнє право на участь у місцевих виборах, що було важливим елементом повоєнної нормалізації міжетнічних стосунків у державі [9, с. 27–29].

Досвід Хорватії демонструє нам важливість зваженого підходу й проведення належної законодавчої підготовки до моменту початку виборчої кампанії, адже ціна помилки – вкрай висока, а рівень викликів в Україні сьогодні фактично не дає нам права на помилку. Особливо це стосується питань соціальної напруженості та їх можливих наслідків, адже, хоч Україна і є переважно моноетнічною державою, роздування штучно змодельованих протиріч може зіграти свою роль у подальшому політичному процесі.

3. Досвід ще низки країн також заслуговує на увагу в частині окремих заходів, спрямованих на забезпечення проведення виборів в повоєнні періоди, щоправда лише в окремих аспектах – з урахуванням характеру таких виборів та політико-правової специфіки цих держав.

Боснія і Герцеговина. Досвід проведення ранніх післявоєнних виборів під значним міжнародним наглядом (переважно ОБСЄ) виявив низку проблем. Зокрема, існував ризик посилення етнічних розбіжностей через передчасні вибори та складність управління реєстрацією виборців та їхньою участю в глибоко розділеному суспільстві [8].

Боснійський досвід підкреслює важливість знаходження балансу між нагальною потребою у створенні демократичних інститутів та необхідністю забезпечення того, щоб вибори не поглиблювали існуючі суспільні розколи. Він також підкреслює значну роль, яку міжнародні організації можуть відігравати в управлінні та нагляді за післявоєнними виборами.

Афганістан. Багаторазові проблеми з фальсифікаціями на виборах, загрози безпеці (включаючи насильство проти виборчих посадовців та виборців) та значна роль міжнародної допомоги в організації виборів є характерними для афганського досвіду. Вплив цих факторів на легітимність та довіру до виборчого процесу та загальну стабільність країни був вкрай значущим [8].

Досвід Афганістану є застережливим, ілюструючи, як постійна відсутність безпеки та слабкі інститути можуть серйозно підірвати доброчесність виборів навіть за значної міжнародної участі. Це підкреслює необхідність довгострокової відданості розбудові надійних виборчих процесів у державах, що постраждали від конфлікту.

Ірак. Вплив триваючої політичної нестабільності, міжконфесійних напружень та зовнішнього впливу на організацію та результати виборів після основної фази конфлікту є важливим аспектом іракського досвіду. Складнощі у досягненні широкої участі та забезпеченні легітимності результатів виборів у глибоко розділеному суспільстві були значними [8].

Іракський досвід демонструє, що навіть після формального закінчення основних бойових дій, стійкі політичні та соціальні розбіжності можуть продовжувати створювати значні перешкоди для встановлення стабільного та легітимного демократичного порядку через вибори.

Як бачимо з описаних прецедентів, перенесення виборів під час екзистенційних загроз не обов'язково є ознакою демократичної слабкості, а може бути відповідальним рішенням для збереження доброчесності виборчого процесу та захисту національної безпеки.

Ключові висновки з цього міжнародного досвіду включають критичну важливість часу проведення виборів (балансування між потребою у демократичній легітимності та необхідністю стабільного та безпечного середовища), вплив обраної виборчої системи на інклюзивність та представництво, а також вирішальну роль постійної міжнародної підтримки та нагляду. Підхід має бути виваженим та враховувати конкретний контекст кожної країни – універсальної формули успіху не існує.

Доцільно згадати, що міжнародні організації відіграють ключову роль у підтримці виборчих процесів у постконфліктних державах, забезпечуючи стабільність і легітимність демократичних інституцій. Організація Об'єднаних Націй здійснює технічну, логістичну та правову підтримку, сприяє проведенню моніторингу виборів і, за необхідності, безпосередньо залучається до їх організації. При цьому ООН дотримується принципу нейтральності, поважаючи суверенітет держав-учасниць. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), зокрема її Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ), спеціалізується на моніторингу виборів, оцінці їхньої відповідності міжнародним стандартам і наданні рекомендацій щодо реформування виборчих систем. Рада Європи, у співпраці з Венеційською комісією, формує виборчі стандарти, засновані на загальноєвропейських правових принципах. Водночас Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (International IDEA) займається розповсюдженням знань, аналітичних та методичних матеріалів з урахуванням міжнародного досвіду. Усі зазначені організації координують свою діяльність із урахуванням принципу суверенітету, підкреслюючи важливість національної відповідальності за організацію виборчого процесу. Особливу увагу міжнародна спільнота приділяє забезпеченню виборчих прав осіб, які постраждали внаслідок збройних конфліктів, у межах стандартів захисту прав людини.

Висновки. Забезпечення безпеки та легітимності виборчих процесів під час та після збройних конфліктів є критично важливим для досягнення стійкого миру та демократії.

Україні необхідно буде вжити надійних заходів безпеки для захисту виборців, кандидатів, членів виборчих комісій та інфраструктури від насильства, залякування та зриву виборчого процесу. Це включає як фізичну безпеку, так і заходи щодо кібербезпеки, протидії дезінформаційним кампаніям та іноземному втручання. Забезпечення безпечного середовища є фундаментальною передумовою для демократичних, чесних і справедливих виборів, особливо в регіонах, що постраждали від конфлікту, де насильство та нестабільність можуть легко підірвати виборчий процес.

Умови, необхідні для того, щоб післяконфліктні вибори вважалися легітимними, включають інклюзивність (забезпечення широкої участі всіх виборців, які мають право голосу), транспарентність (забезпечення можливості контролю на всіх етапах виборчого процесу) та дотримання міжнародних виборчих стандартів й національного законодавства. Слід наголосити на потенційних ризиках проведення неякісних або поспішних виборів, які можуть посилити існуючу напруженість та підірвати довгостроковий мир та стабільність. Легітимність післяконфліктних виборів має вирішальне значення для зміцнення довіри до нових політичних інститутів та сприяння примиренню; вибори, які сприймаються як несправедливі або сфальсифіковані, можуть мати дестабілізуючі наслідки.

Фундаментальні принципи міжнародного виборчого права мають критичне значення для України як у подоланні складнощів триваючого збройного конфлікту, так і в плануванні майбут-

нього демократичного переходу в післявоєнний період. Послідовне застосування міжнародних стандартів виборчого права є важливим для забезпечення легітимності, довіри та довгострокової стабільності демократичних інститутів України та її майбутнього як суверенної та демократичної держави. І цей підхід має неодмінно бути втіленим у напрацюванні вітчизняного законодавства про повсюдні вибори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марцеляк О. Вибори в Україні в умовах російської агресії: виклики та шляхи їх подолання. *Національна безпека і оборона*. № 1-2 (195-196), 2024. С. 110–117.
2. Elections to Eighth Knesset and Local Authorities (Temporary Provision) Law, 5734-1973 - Sitting 463, 24 October 1973. Major Knesset debates, 1948-1981. Edited by Netanel Lorch. Jerusalem Center for Public Affairs. University Press of America. 1993. P. 1822–1826.
3. Basic-Law: The Knesset (Originally adopted in 5718-1958), last revised 13 May 2025. Knesset – National Legislation Database. URL: <https://main.knesset.gov.il/activity/legislation/laws/pages/lawprimary.aspx?t=lawlaws&st=lawlawsbasic&lawitemid=2000037>.
4. Schneider, T. Israel at War. As Israel heads to municipal elections mid-war, here's what you need to know. *The Times of Israel*, 26 Feb. 2024. URL: <https://www.timesofisrael.com/as-israel-heads-to-municipal-elections-mid-war-heres-what-you-need-to-know>.
5. Knesset official website. History. 19th of Nisan 5766 – 30th of Shvat 5769 (April 17, 2006 – February 24, 2009). The Seventeenth Knesset. URL: <https://main.knesset.gov.il/About/History/Pages/KnessetHistory.aspx?kns=17>.
6. ZAKON o izborima zastupnika u Sabor Republike Hrvatske. Broj : PA4-23/ 1-92. Zagreb, 15. travnja 1992. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_04_22_489.html.
7. The UN Refugee Agency. Official Gazette No. 128/99, 30 Nov. 1999. *Croatia: Law of 1993 on the Status of Displaced Persons and Refugees*, 2 December 1993. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1993/en/14856>.
8. Elections in the Republic of Croatia, 2 August 1992. Report of The International Republican Institute. URL: <https://aceproject.org/ero-en/regions/europe/HR/croatia-presidential-and-parliamentary-elections/view>.
9. OSCE. Republic of Croatia. Parliamentary elections (House of Representatives), 2 and 3 January 2000. Final Report. Warsaw, 25 April 2000. 29 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/5/15667.pdf>.
10. Reilly, B. Timing and Sequencing in Post-Conflict Elections. CRPD Working Paper No. 26, 2015. Leuven, Belgium. 20 p. URL: <https://soc.kuleuven.be/crpd/files/working-papers/working-paper-reilly.pdf>.